

algemeen
nederlands
tijdschrift
VOOR
wijsbegeerte

ISSN 0002-5275

84e JAARGANG - AFLEVERING 1 - JANUARI 1992 - INHOUD

Artikelen

REDACTIEWISSELING	1
THOMAS MERTENS, Kantiaanse beschouwingen naar aanleiding van de Golfoorlog	2
HERMAN DE REGT, 'Inference to the best explanation' en de verdediging van het wetenschappelijk realisme	20
WIM KLEVER, Een zwarte bladzijde? Spinoza over de vrouw	38
HENK STRUYKER BOUDIER, Over Dostojewski. Een brief van H.J. Pos aan F.J.J. Buytendijk	52
<i>Discussie</i>	
FRANS SOONTIENS over evolutie en teleologie, in reactie op Pouwel Slurink	58
RENÉ MARRES over de 'dubbel aspect'-theorie, in reactie op Monica Meijnsing	65
<i>Recensies</i>	
W.B. DREES: Gerben J. Stavenga, <i>Science and liberation: A blind spot in scientific research - Exploring a new structure of reality</i>	69
G. WIDDERSHOVEN: Jos de Mul, <i>De rehabilitatie van de esthetische rede</i>	71
<i>Ingekomen boeken</i>	75
<i>Mededelingen</i>	19, 56

VAN GORCUM

RECENSIES

GERBEN J. STAVENGA, *Science and Liberation: A blind spot in scientific research - exploring a new structure of reality*, Thesis publishers, Amsterdam, 1991, xiii + 173 blz., f35,-.

In deze dissertatie (juni 1991, RUG) wordt een poging gedaan de toekomstige ontwikkeling van de wetenschappen, en met name van de natuurkunde, te doordenken. Centraal stelt Stavenga de subject-object relatie. De wetenschap toont op dit punt tekenen van verandering, met name in de ontwikkeling van klassieke natuurkunde via relativiteitstheorie en quantum theorie naar het deeltjesonderzoek. Vanuit de bestaande wetenschap alleen valt echter niet in voldoende mate de onuitgesproken vooronderstelling en beperking van de wetenschappen in het oog te krijgen. Daarom kiest Stavenga voor confrontatie met een buiten-wetenschappelijk intellectueel programma, de theologie van Karl Barth. Barth zou zich uitsluitend door de zaak zoals die zich in de documenten manifesteert, willen laten bepalen. Qua informatie-inhoud vallen openbaringsgebeuren, de geopenbaarde kennis en het zich-openbarende systeem samen. In de openbaring blijkt zowel het bestaan als de aard van het betreffende in zijn geheel aan de orde. Stavenga spreekt hier van een drie-ene, of trinitarische structuur van de kennis, een specifieke subject-object relatie.

In de natuurkunde onderscheidt Stavenga de instrument-object relaties van de klassieke natuurkunde, de relativistische natuurkunde en de quantum theorie. Hij verbindt dat met aspecten van informatie-overdracht: niet beperkt, beperkt in snelheid c.q. bepaald door het quantum van actie. Een vierde aspect is *onomekeerbaarheid, gekarakteriseerd door de constante van Boltzmann (k)*. Onomekeerbaarheid is kenmerkend voor metingen aan elementaire deeltjes (sporen op een fotografische plaat o.i.d.). Hierbij toont zich dan ook een vierde, eigensoortige subject-object relatie: noch de eigenschappen noch het bestaan van het systeem (deeltje) kan bekend zijn los van de meting. Visueel schetst Stavenga de vier relaties als twee domeinen in verschillende mate van overlap (niet raken, overlap, inclusie).

Stavenga betoogt dat er precies vier van dergelijke kenrelaties c.q. structuren van de werkelijkheid kunnen zijn: die van de klassieke natuurkunde, de relativiteitstheorie, de quantumtheorie en de relatie die zich aftekent in deeltjesonderzoek en, in grotere scherpte, in de theologie van Barth. Als vier stadia treft hij ze ook aan in de ontwikkeling van een kind, van een man-vrouw relatie (waarbij trouwens het 'volledig overlappende stadium' in een bevruchte eicel, slechts de helft van de informatie bevat van de ouders en niet alle, zoals Stavenga stelt op blz. 85), en van een boom. In aansluiting bij de cultuurfilosoof Jean Gebser ziet hij dat terug als vier structuren in, en historische stadia van het bewustzijn. Ook past het schema op de ontwikkeling van de wetenschappen. Het begrip 'bevrijding' zou aansluiten bij het vierde soort subject-object relatie. Dat wordt aangegeven aan de hand van Barth, Kierkegaard, Marx en Engels, het joodse messianisme en de Frankfurters, als ook de bevrijdingstheologie. Het boek is ongetwijfeld avontuurlijker dan de meeste proefschriften, een origineel pleidooi, waarbij de enthousiaste betrokkenheid van de auteur de lezer mee kan nemen.

Een vraag is of de auteur niet al te schetsmatig allerlei zaken behandelt. De parallelle tussen vier mogelijk ken-relaties en vier ontologische verhoudingen, bijvoorbeeld van een kind tot de moeder, lijkt me al te vlot. Stavenga stelt dat de vier subject-object relaties ook vier

structuren van de werkelijkheid ontsluiten, waarmee hij zich keert zich tegen een gangbare visie op de eenheid van de natuurkunde. Terwijl Stavenga zich keert tegen eenheidsdenken in de natuurkunde, hanteert hij een sterk geloof in de eenheid van alle wetenschappen (en van veel meer dan dat), waar het de toepasbaarheid van het viertal relaties c.q. structuren betreft.

Voor wat de natuurkunde betreft, lijkt het me zeer de vraag of de ordening van klassieke natuurkunde, relativiteitstheorie, quantum theorie en deeltje-theorieën als een toename van 'overlap' in de instrument-object relatie houdbaar is. Is die relatie wel gekenmerkt door één variabele? Zijn de ontwikkelde inzichten betreffende meetprocessen niet van een zo verschillende aard dat je eerder als schema zou moeten denken aan een stelsel van drie assen, uitgaande van de klassieke fysica? Dan zou de argumentatie dat er precies vier relaties c.q. structuren moeten zijn, niet meer opgaan. De metafoor van 'overlap' als aanduiding van subject-object relaties is hier onduidelijk, en waarschijnlijk misleidend. Waar de argumentatie voor het bestaan van precies vier fundamentele kenrelaties en overeenkomstige structuren van de werkelijkheid mijns inziens te kort schiet, is de argumentatie voor een analogie tussen de kentheoretische structuur van de theologie van Barth en die van empirisch onderzoek aan elementaire deeltjes overtuigender. Dat levert echter op zich niet de basis voor uitspraken betreffende de ontwikkeling van alle wetenschappen c.q. de hele cultuur.

Voor wat betreft de theologie kiest Stavenga voor één zeer bepaald programma, waarbij religieuze taal geheel wordt ingepast in de categorie 'event'. Of Stavenga's term 'document' als koepel boven sporen van elementaire deeltjes in bellenvaten en de rijkgeschakeerde collectie bijbelse geschriften, met overwegingen, vermaningen, lofprijzing, visioen en dergelijke, adequaat is, lijkt me een vraag. Het talige, dat in de theologie (ook die van Barth) een rol speelt, en de daarmee samenhangende kentheoretische distantie, verdwijnt hier achter een soort onmiddellijkheid van gebeurtenissen c.q. documenten. De abstracties, die voor een zo universele schematisering misschien nodig zijn, forceren eenheid (ook, bijvoorbeeld, in de behandeling van de geschiedenis van wetenschap en cultuur), waar een meer gedetailleerdere bestudering de veelvoudigheid en de grenzen van het schema meer in het zicht had kunnen brengen.

Als een positie in de discussie over de verhouding van theologie en natuurwetenschap is het, ten slotte, misschien aardig om dit boek te vergelijken met twee andere systematische proefschriften uit Groningen van de laatste jaren. Als niet-theoloog kiest Stavenga het sterkst voor een discussie van de wetenschap in het licht van een vaststaande theologische positie. In de dialoog, die hier op een zeer abstract vlak wordt gevoerd door een analogie in kenrelatie c.q. structuren te verdedigen, wordt de wetenschap de weg gewezen door de theologie. Ook A.F. Sanders, in zijn *Michael Polanyi's Post-Critical Epistemology: A Reconstruction of Some Aspects of Tacit Knowing* (Amsterdam: Rodopi, 1988), houdt zich, naast ondermeer een uitgebreide analyse van de inhoudelijke overeenkomsten en verschillen tussen Polanyi en Popper, bezig met een kentheoretische analogie tussen natuurwetenschap en theologie. Daarbij wordt, mede in discussie met hedendaagse godsdienstwijsbegeerte, aandacht geschonken aan de structureel persoonlijke kenmerken van kennis en de rol van onuitgesproken achtergrondkennis. Hoewel Sanders schrijft vanuit de analytische traditie klinkt er toch een meer hermeneutische visie op wetenschap door dan bij Stavenga. Mijn eigen proefschrift (W.B. Drees, *Beyond the Big Bang: Quantum Cosmologies and God*, La Salle: Open Court, 1990) is meer bezig met de vraag naar substantiële relaties tussen natuurwetenschappelijke inzichten en religieuze opvattingen, waarbij een belangrijk verschil met Stavenga is dat de wisselwerking meer gevolgen wordt geacht te hebben voor de theologie dan voor de natuurwetenschappen. Waar ik het bestaansrecht van de theologie verdedig op grond van haar eigen functie, dus vanuit verschillen met de natuurwetenschappen, benadrukt Stavenga juist de kentheoretische analogie van wetenschap en (Barthiaanse) theologie.

Internationaal gezien is Stavenga's proefschrift zeker een originele bijdrage. Sommige theologen zullen het toejuichen: zij kunnen, zo lijkt Stavenga's positie, de seculiere wetenschappen de weg wijzen. De uiteindelijke toets zal zijn of natuurwetenschappers, psychologen of andere wetenschappers inderdaad met de hier voorgestelde visie in hun vakgebied

verder zullen blijken te komen. Het vertalen van de abstracte, schematische aanzet in concrete onderzoekslijnen zal echter niet gemakkelijk zijn, als het al mogelijk is.

Baarn

Willem B. Drees

JOS DE MUL, *De rehabilitatie van de esthetische rede. Het romantische verlangen in (post) moderne kunst en filosofie*, Rotterdam, 1991, f39,50.

Na de rehabilitatie van de praktische rede in de jaren zestig en zeventig, lijken de jaren tachtig en negentig gekenmerkt te worden door een rehabilitatie van de esthetische rede. Zowel op filosofisch als op maatschappelijk terrein worden kunst en cultuur geherwaardeerd. De hoogtijdagen van de sociale filosofie en de ethiek liggen achter ons; esthetica en cultuurfilosofie zijn nu de gebieden waarop de filosofische discussie zich concentreert. Politiek en maatschappijkritiek zijn uit, kunst- en cultuurkritiek zijn de nieuwe sleuteltermen in onderzoeksprogramma's en in de dag- en weekbladen. De verschuiving van ethiek en politiek naar kunst en cultuur gaat gepaard met een sterke nadruk op pluralisme en contingentie. Waar men vroeger nog droomde van de realisering van een volmaakte samenleving volgens een utopische blauwdruk, wordt nu gewezen op de onmogelijkheid en de onwenselijkheid van universele patronen en algemene idealen. Deze inhoudelijke stellingname wordt veelal aangeduid met de term postmodernisme.

Het is overigens de vraag of de genoemde veranderingen geheel op het conto van het postmodernisme geschreven moeten worden. De aandacht voor kunst en cultuur als onderzoeksterrein en de nadruk op pluralisme en contingentie als karakteristiek voor onze wereld zijn minder nieuw dan wel wordt gesuggereerd. Juist diegenen die pleiten voor een rehabilitatie van de praktische rede, wezen hierbij veelvuldig op de verwantschap tussen het domein van het praktische en het esthetische, en voerden daarmee ook een pleidooi voor de esthetica. De hermeneutiek van Gadamer, die een sleutelrol speelde in de herwaardering van de praktische rede, biedt een theorie van de praktische rede naar het model van de esthetische rede. Voor Gadamer is de rehabilitatie van de praktische rede eo ipso een rehabilitatie van de esthetische rede. In het verlengde hiervan kan ook opgemerkt worden dat pluralisme en contingentie bij de rehabilitatie van de praktische rede op de voorgrond treden. De praktische rede beoogt een model van rationaliteit dat recht doet aan de divergentie van wereldbeelden. Ze verdisconteert de contingentie doordat ze aandacht vraagt voor het concrete en het bijzondere. Hier kan opnieuw de hermeneutiek van Gadamer als voorbeeld dienen. Gadamer erkent het pluralisme en de contingentie, maar verzet zich tegen extreem relativisme en totale willekeur. Gadamers hermeneutiek is gericht op zin en waarheid in een pluralistische, open wereld.

Hiermee is niet gezegd dat het postmodernisme totaal niets nieuws zou brengen. Nieuw is echter niet zozeer de herwaardering van esthetica en de nadruk op pluralisme en contingentie, als wel de problematisering van het rationaliteitsbegrip en de ontmaskering van de vermeende onschuld van de praktische rede. Terwijl hermeneutici als Gadamer nog blijven zoeken naar zin en waarheid, wordt door postmodernisten als Lyotard, Derrida en Foucault de nadruk gelegd op incommensurabiliteit, zinloosheid en macht. De rehabilitatie van de esthetische rede brengt een nieuwe discussie met zich mee, namelijk een discussie tussen diegenen die kunst zien als toegang tot de waarheid (de modernisten) en diegenen die kunst beschouwen als het gebied bij uitstek van de onbeslisbaarheid (de postmodernisten).

Het boek van De Mul, een bundel grotendeels eerder verschenen, voor de gelegenheid bewerkte artikelen over kunst en filosofie, propageert een rehabilitatie van de esthetische rede. Op de vraag of die rehabilitatie modernistisch, dan wel postmodernistisch begrepen moet worden, geeft De Mul geen eenduidig antwoord. Op sommige plaatsen lijkt hij zich aan te sluiten bij diegenen die stellen dat aandacht voor kunst en cultuur en besef van pluraliteit en contingentie geheel nieuw, of meer specifiek: postmodernistisch is. Dit is bij voorbeeld het geval wanneer hij de rehabilitatie van de esthetische rede onderscheidt van die